

Krzysztof Pawlik

ZARYS HISTORII MUZEÓW W NYSIE OD KOŃCA XIX WIEKU DO 1945 ROKU

Nysa była do II wojny światowej największym ośrodkiem muzealnictwa na Śląsku Opolskim (w granicach rejencji opolskiej). W omawianym okresie powstały w Nysie następujące instytucje muzealne: Muzeum Sztuki i Starożytności, Muzeum Etnologiczne księży werbistów, Muzeum Misyjne w klasztorze Franciszkanów, Muzeum Pieniądza Zastępczego, Muzeum Niemieckie im. Josepha von Eichendorffa i Muzeum Garnizonowe¹.

Najstarsze z nich to **Muzeum Sztuki i Starożytności** (Kunst- und Altertummuseum)². Zostało założone jako pierwsze w całej rejencji opolskiej w 1897 r. przez powstałe w tym samym roku Nyskie Towarzystwo Sztuki i Starożytności (Neisser Kunst- und Altertumsverein). Miało zatem charakter agendy Towarzystwa i stanowiło jego własność. Członkowie Towarzystwa, których liczba doszła w szczytowym momencie do 450, reprezentowali niemal wszystkie zawody i grupy społeczne. Byli wśród nich rzemieślnicy, kupcy, właściciele ziemscy, urzędnicy, nauczyciele, duchowni. Podstawę materialną jego funkcjonowania stanowiły składki członkowskie, a także dotacje magistratu nyskiego oraz organów władzy państwowej (Ministerstwo Wyznań i Oświaty) i lokalnej (prowincja śląska, prowincja górnośląska). Działalności Towarzystwa i muzeum patronowali biskupi wrocławscy, najpierw kardynał Georg Kopp, a po jego śmierci w 1914 r. kard. Adolf Bertram.

Pieczęć nad Muzeum Sztuki i Starożytności powierzył zarząd Towarzystwa jego sekretarzowi (od 1922 r.

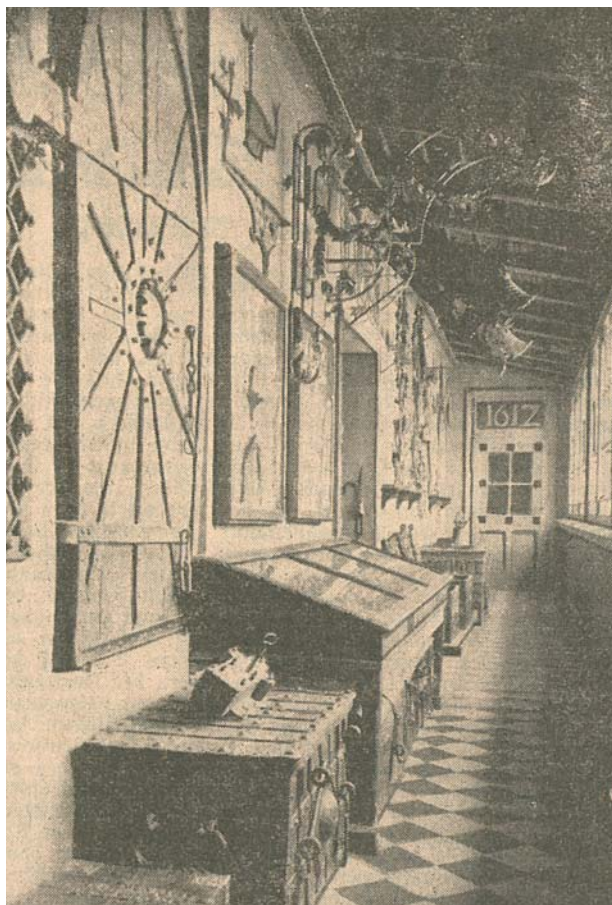
prezesowi), sędziemu ziemskiemu drowi Hermannowi Dittrichowi. On też był nieetatowym kierownikiem oraz redaktorem rocznika muzealnego „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins”. Po śmierci Dittricha w 1930 r. kierownikiem muzeum (od 1932 r. etatowym) został Franz Bomba – nauczyciel rysunków w Państwowym Gimnazjum Katolickim „Carolinum”. Dział archeologii oraz redakcję rocznika muzealnego objął inż. Georg Weißer. Siedzibą muzeum stał się pałacyk barokowy – Dawna Komendantura garnizonu nyskiego (Alte Kommandantur). W nim Towarzystwo otrzymało w 1897 r. do swojej dyspozycji cztery pomieszczenia na parterze. Tam też została urządzona ekspozycja. W 1916 r. magistrat nyski przekazał nieodpłatnie w użytkowanie całą Komendanturę. Od tego czasu muzeum dysponowało 18 pomieszczeniami wystawienniczymi i biurowymi oraz korytarzem, sienią i klatką schodową, które także służyły celom ekspozycyjnym.

Zasoby Muzeum Sztuki i Starożytności cechowała wielka różnorodność. Były to zabytki archeologiczne, numizmatyczne, sfragistyczne, wyroby kowalstwa artystycznego, militaria, paramenty kościelne, naczynia cechowe z cyny, miedzi i srebra, wyroby jubilerskie, szkło i ceramika śląska, wyposażenie domów miejskich i wiejskich, tekstylia, dokumenty i książki, fotografie, a także grafika, malarstwo i rzeźba. Muzeum miało zatem charakter typowo regionalny. Spośród innych tego rodzaju instytucji na Śląsku Górnym i Dolnym wyróżniało

1. Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie w latach 1897–1945, heliograviura ok. 1900

1. Museum of Art and Antiquities in Nysa in the years 1897–1945, heliogravure about 1900

2. Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie, ekspozycja kowalstwa artystycznego, 1938

2. Museum of Art and Antiquities in Nysa, exposition of artistic metal work blacksmithery, 1938

3. Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie, ekspozycja sztuki cechowej i biblioteki klasztornej przed 1939

3. Museum of Art and Antiquities in Nysa, exposition of guild art and a monastic library prior to 1939

4. Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie, ekspozycja sztuki sakralnej przed 1939

4. Museum of Art and Antiquities in Nysa, exposition of sacral art prior to 1939

się jednak pod względem liczby (ponad 33 000 jednostek muzealnych) i rangi zbiorów. Również siedziba prezentowała się okazale i należała do najwspanialszych na tym terenie. Zabytki nyskiego Muzeum Sztuki i Starożytności stały się przedmiotem wielu publikacji prasowych i naukowych, drukowanych w periodykach nyskich, opolskich i wrocławskich. Najwięcej prac naukowych ogłosili członkowie Towarzystwa związani bezpośrednio z działalnością muzeum, a *gros* ich zamieszczono we wspomnianym organie własnym Towarzystwa. Komplet owego rocznika liczy 41 zeszytów, obejmujących ogółem 226 artykułów na temat zbiorów muzealnych oraz historii, archeologii i sztuki regionu nyskiego.

W budynku muzeum od 1932 do

5. Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie, ekspozycja etnograficzna – izba wiejska, ok. 1916

5. Museum of Art and Antiquities in Nysa, ethnographic exposition – rural cottage interior, about 1916

6. Karta tytułowa rocznika Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie ➔

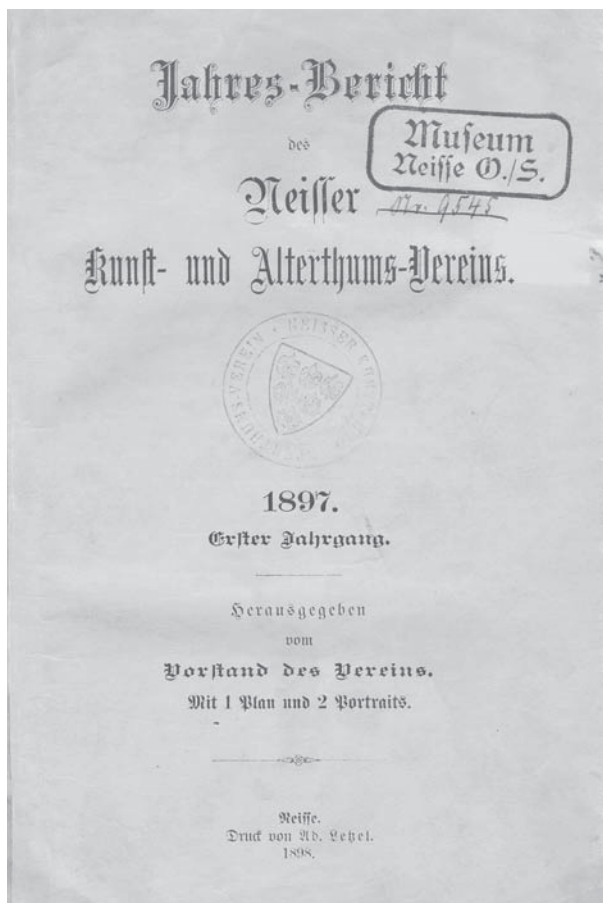
6. Title page of the annual of the Museum of Art and Antiquities in Nysa

1945 r. czynny był pierwszy na Górnym Śląsku warsztat konserwacji zabytków, utrzymywany przez władze prowincji górnośląskiej, a kierowany przez jedynego na terenie prowincji konserwatora, Łukasza Mrzygłoda. Warsztat ów zajmował trzy pomieszczenia, przez co uszczupleniu uległa powierzchnia ekspozycyjna.

Choć frekwencja do 1939 r. nie była imponująca, Muzeum Sztuki i Starożytności dobrze spełniło swoje zadania w zakresie gromadzenia, ochrony i konserwacji zbiorów oraz ich upowszechniania w formie publikacji i wykładów, a także udostępniania na wystawach stałych i czasowych, również poza własną siedzibą. Początkowo ekspozycje były dostępne dla publiczności tylko w niedziele od godziny 11 do 12.30³; od co najmniej 1926 r. w soboty i niedziele od 11 do 12.30, w środy i w każdą pierwszą niedzielę miesiąca od 14 do 16⁴; w 1939 r. w środy w godz. 14–16, w soboty i niedziele od 11 do 12.30. Wstęp kosztował dorosłych 20 pf, dzieci 10 pf, a klasy szkolne 5 pf od osoby⁵.

Poważną przeszkodą w działalności muzeum stała się katastrofa powodzi, która nawiedziła miasto we wrześniu 1938 roku. Fakt ten, jak również inne trudności, zwłaszcza finansowe i lokalowe, a w głównej mierze rozwiązanie Towarzystwa w 1941 r. ze względu na topniejące szeregi jego członków sprawiły, że Muzeum Sztuki i Starożytności zostało przekazane miastu.

Inny status miało drugie w kolejności chronologicznej **Muzeum Etnologiczne** Domu Misyjnego św. Krzyża w Nysie-Górnej Wsi (Ethnologisches Museum des Missionshauses Heiligkreuz bei Neisse). Co praw-

da utrzymuje się, że powstało ono z chwilą założenia w 1892 r. klasztoru św. Krzyża księży werbistów i że zajmowało pomieszczenia w północnej części domu misyjnego na parterze, obok dawnej kaplicy braci zakonnych⁶, ale w 1892 r. istniał tylko pierwszy dom zgromadzenia, tzw. Owczarnia, a dopiero z końcem tego roku, 1 października, położono kamień węgielny pod budowę w pobliżu nowego klasztoru pw. Świętego Krzyża. Pierwsza część kompleksu klasztorowego została poświęcona i oddana do użytku 15 października 1893 roku.⁷ Tam też mogło być ulokowane muzeum misyjne. Po ponad 80 latach od zaistniałych faktów i wyłącznie na podstawie pochodzących z lat 1975–1976 relacji członków zgromadzenia⁸, trudno odtworzyć wiernie wydarzenia ze schyłku XIX wieku. Jest mało prawdopodobne, by muzeum istniało od 1892 r. w ciasnym budynku Owczarni. Można raczej przypuszczać, że w tym czasie rozpoczął się napływ pamiątek z krajów misyjnych, gromadzonych z myślą o utworzeniu placówki muzealnej, która być może znalazła miejsce najwcześniej pod koniec 1893 r. w klasztorze św. Krzyża. Wobec braku akt archiwalnych Domu Misyjnego św. Krzyża w Nysie, ustalenie daty początków Muzeum Etnologicznego jest niemożliwe, zaś pierwsza wzmian-

ka o nim pochodzi z broszury wydanej z okazji 25-lecia klasztoru i dotyczy 1902 roku.⁹

Pierwsze pomieszczenie muzeum miało powierzchnię 120 m²¹⁰. Jego zasoby, a także technikę wystawieniową ukazują ilustracje nr 8-10. Opis ekspozycji podany przez E. Śliwkę¹¹ odnosi się raczej do okresu po przeniesieniu muzeum w latach 30. XX w. do skrzydła bocznego w części zachodniej Domu Misyjnego. Powierzchnia tego nowego lokalu wynosiła 255 m²¹². Zasoby, układ i metodę ekspozycji muzealiów po reorganizacji wystawy stałej przedstawiono szczegółowo w publikacji prasowej, zamieszczonej w „Neisser Zeitung” w związku z manifestacją oddziału nyskiego Związku Kolonialnego Rzeszy (Reichskolonialbund)¹³.

Do działu japońskiego wiodła brama bogini (bóstwa) urodzaju religii shinto – Inari, stojąca zapewne dawniej przed jakąś olbrzymią świątynią, o której wielkości i przepychu miał dać wyobrażenie model (makieta). Przedmioty eksponowane w tym dziale to: kimono, szaty bonzy buddyjskiego, ubiór codzienny chłopca japońskiego, z wielkim kapeluszem, butami słomianymi i nastroszonym płaszczem ze słomy ryżowej, następnie porcelana, wśród niej wazony z prowincji Satsuma i serwisy do herbaty, filiżanki do kawy Mocca wykonane z drewna i pokryte złotą laką, nadto inne wyroby z laki. W kolejnej witrynie umieszczone zostały obiekty sztuki japońskiej, tj. maski groteskowe i harfa leżąca, będąca instrumentem narodowym – koto. Ilustrację muzyczną stanowiły płynące z głośników pieśni XVII-wieczne wykonywane z towarzyszeniem gitary i fletu

8. Muzeum Etnologiczne werbistów w Nysie, ekspozycja ok. 1917

8. Verbist Ethnological Museum in Nysa, exposition in about 1917

oraz późniejsze, śpiewane współcześnie przez znaną artystkę japońską Mijakawę Joshiko i innych śpiewaków. Część japońską wystawy zamykała zbroja samuraja otoczona dużym i bogato zdobionym baldachimem.

Ekspozycja chińska zawierała porcelanę, snycerstwo (przedmioty rzeźbione w korku, bambusie i drewnie), hafty, fragment pokoju reprezentacyjnego domu wielmożny chińskiego, stroje uroczyste (strój ślubny i strój mandaryna z oznaką jego władzy – laską rzeźbioną z kości słoniowej). Świat wierzeń religijnych Chińczyków ukazywały przedmioty związane z kultem przodków, buddyzmem i konfucjanizmem.

Do krajów objętych działalnością misyjną werbistów należała również Ziemia Cesarza Wilhelma (obecnie Papua-Nowa Gwinea). Z tego terytorium pochodziły przedmioty będące świadectwem kultury ludów prymitywnych, żyjących jeszcze w większości na poziomie epoki kamienia, z wolna i opornie cywilizujących się pod wpływem Europejczyków. Wśród eksponatów znajdował się sztylet z kości ludzkiej, przypominający o łowcach głów i ludożercach mieszkających jeszcze w głębi wyspy, oraz figury groteskowe przodków, które miały być – według tamtejszych wierzeń – zamieszkałe przez ich dusze. Wzrost dekoracyjny posiadały fajki i ornamenty domów mieszkalnych oraz wyplatane gustownie torby. Ozdoby noszone przez Papuasów to m.in. naszyjniki z zębów psów lub muszli, napierśnik z kłów dzika i wielkie kolczyki z szylkretu.

O ile Indie Holenderskie reprezentowały wyroby batikowe z Jawy i pełne wdzięku plecionki z Flores, to wyspa Bali

7. Klasztor Werbistów, skrzydło mieszczące w latach 30. wieku XX. Muzeum Etnologiczne Domu Misyjnego św. Krzyża, stan z 2005

7. Verbist monastery, wing which during the 1930s housed the Ethnological Museum of the St. Cross Mission House, state in 2005

została ukazana poprzez liczne eksponaty z zakresu sztuki indyjskiej, mianowicie: maski używane podczas tańców dramatycznych z towarzyszeniem orkiestry indonezyjskiej o nazwie gamelan, ozdoby noszone na głowie i strój tancerki do tańca džangir (dżanger) wykonywanego na placach świątynnych, rzeźbioną wykwinnie figurę jednego z trzech głównych bóstw hinduizmu – życiodajnego boga Wisznu, dużych rozmiarów rzeźby z bogatą dekoracją, wykonane z jednego pnia drzewa, prace misternie rzeźbione w cienkich łupinach orzecha kokosowego i lalki teatru cieni – wyrób ze skóry bawolej. Uzupełniały je przedmioty metalowe – dzwony ofiarne i inne sprzęty kultowe kapłanów hinduskich. Na tej części ekspozycji brzmiały dźwięki metalofonu¹⁴ odtwarzane z gramofonu.

Kolonie niemieckie w Afryce, utracone przez Niemcy w wyniku I wojny światowej, a reprezentowane na wystawie, to Togo, Kamerun i Niemiecka Afryka Południowo-Wschodnia. Z Togo i Kamerunu pochodziły wyroby ze skóry, ceramika, dzieła sztuki snycerskiej oraz tkactwo. Zbiór eksponatów z Niemieckiej Afryki Południowo-Wschodniej stanowiły pamiątki zaciętych walk powstańczych Hererów i Hotentotów w latach 1904 i 1905.

Wystawę zamykał dział zoologiczny ze zwierzętami preparowanymi (lampart, wilk, małpy, kilka ssaków rodzimych), najpiękniejszymi ptakami tropiku, ptakami rajskimi, kolibrami, dzioborożcami, a z rodzimych – od orłów po mniejsze śpiewające. Płazy ziemnowodne, skóry pytonów, muszle, ślimaki, korale, gąbki, a także kolekcja motyli egzotycznych i krajowych wzbudzały niemałe zainteresowanie wśród widzów muzealnych¹⁵. Prócz tego wystawione były minerały. W celu uprzyśtępnienia eksponatów zwiedzającym oraz poszerzenia ich wiedzy o działalności misyjnej werbistów, zaopatrzoneo wystawę w mapy i wykresy ilustrujące rozwój tej formy aktywności zgromadzenia¹⁶.

Do tworzenia zasobów Muzeum Etnograficznego przyczynili się przebywający na misjach księża werbiści Franciszek Kirschbaum oraz Józef i Paweł Szebestowie. Część zbiorów pochodziła z innych domów zgromadzenia. Funkcję kustosa w latach 30. sprawował o. Erwin Thiel. Współpracowali z nim oo. Roch Szajca, Lorenz Haberstroh, Alfons Martz i (nieznany z imienia) Lorenz¹⁷. W latach 20. muzeum było dostępne bezpłatnie w każdym czasie po uprzednim zgłoszeniu na furcie klasztornej¹⁸. W 1939 r. obowiązywały następujące godziny otwarcia: w ciągu tygodnia 8-12 i 14-18, a w niedziele 10-12 i 14-18. Bilety wstępu kosztowały 15 pf dla dorosłych i 5 pf dla dzieci¹⁹.

Po zamknięciu przez władze hitlerowskie w 1940 r. gimnazjum prywatnego księży werbistów oraz po

9. Muzeum Etnologiczne werbistów w Nysie, ekspozycja [ok. 1910]

9. Verbist Ethnological Museum in Nysa, exposition [about 1910]

rekwizycji w 1941 r. Domu Misyjnego św. Krzyża, nowo utworzona przy kościele klasztornym pw. Matki Boskiej Bolesnej jednostka duszpasterska, zwana kuracją (*de facto* parafia), zachowała jedynie kilka pokoi i skrzydło muzealne²⁰, które adaptowano dla potrzeb kuracji prowadzonej przez werbistów²¹. Tym samym Muzeum Etnologiczne przestało istnieć, a część jego zbiorów – rodzime ptaki śpiewające i motyle oraz szkodniki, wśród nich rodzime ssaki – 3 września 1941 r. przejęło nyskie Muzeum Sztuki i Starożytności²². Liczba pozyskanych przez nie w ten sposób przedmiotów objęła 141 jednostek muzealnych²³.

Drugie **Muzeum Misyjne** powstało przed 1924 r. w Juwenacie Franciszkanów (Collegium Seraphicum). Było to zakonne gimnazjum prywatne, założone w Nysie w 1899 roku. Małe – jak je nazwano – Muzeum Misyjne ulokowano w pomieszczeniu biblioteki nauczycielskiej Juwenatu. Eksponaty obejmowały narzędzia i przedmioty codziennego użytku z Chin,

10. Muzeum Etnologiczne werbistów w Nysie, ekspozycja [ok. 1910 r.]

10. Verbist Ethnological Museum in Nysa, exposition [about 1910]

Japonii i Afryki, kolekcję monet, a w niej zwłaszcza egzemplarze z czasów starobizantyjskich, ponadto kolekcję przedmiotów pochodzących z Ziemi Świętej. Był to najwspanialszy na Śląsku zbiór muzealiów z Palestyny. Ekspozycje gromadził wiele lat o. Ladislaus Schneider, działający jako misjonarz na wymienionych terytoriach²⁴. Nic więcej nie wiadomo o tym muzeum²⁵. Pewien problem nastroczają źródła ikonograficzne przedstawiające muzeum w Klasztorze Franciszkanów w Nysie przed II wojną światową. Jest to fotografia *Collegium Seraphicum der Franziskaner zu Neisse. Museum*, opublikowana na karcie pocztowej. Ukazuje ona ekspozycję wyraźnie europejskiej (zapewne śląskiej) sztuki sakralnej, tj. malarstwa i rzeźby, nadto mebli, książek i innych utensyliów²⁶. Oznaczałoby to, że przed II wojną światową w klasztorze tym istniały dwa różne muzea.

Kolejne muzeum powstało na początku lat 30. koło Nysy, w przysiółku Górka (Kapellenberg) należącym do Hanuszowa²⁷. Było to jedyne na świecie **Muzeum Pieniądza Zastępczego** (Notgeldmuseum), założone przez inwalidę wojennego Maxa Burdiga, który rozpoczął gromadzenie kolekcji w 1918 roku. Mieściło się w małym budynku obok domu mieszkalnego. Na tym pierwszym widniał napis „Museum”. Banknoty i monety wytworzone w okresach wojen i inflacji pochodziły ze wszystkich miast i prowincji Niemiec, a z zagranicy – z Anglii, Francji, Włoch, Hiszpanii, Austro-Węgier, Rumunii, Rosji, Litwy, Finlandii, Chin i Argentyny. Najstarszy banknot z tego zbioru został wydrukowany pod koniec XVIII w. we Francji; tylko nieco młodszą metrykę miały banknoty angielskie z początku XIX wieku. Do rarytasów należał pieniądz zastępczy z wojny prusko-francuskiej 1870/1871 roku. Występowały ponadto banknoty z kolonii angielskich i francuskich oraz

11. Muzeum w Klasztorze Franciszkanów w Nysie przed 1939

11. Museum in the Franciscan Monastery in Nysa prior to 1939

pieniądze zastępcze kursujące w obozach jenieckich. Swego rodzaju *curiosum* stanowiły „monety głodowe” (Hungermünze), na których podawano w dniu wydania ceny funta chleba, litra mleka i funta mięsa. Jako materiałami do ich wytwarzania posłużono się nie tylko papierem i aluminium, lecz również skórą wyprawioną, skórą na podeszwy, jutą, drewnem, kartonem itp.

Właściciel powiększał zbiory systematycznie. Utrzymywał kontakty z osobami trudniącymi się handlem banknotami i monetami, aby zgromadzić materiał możliwie wszechstronny. Kolekcja licząca w 1935 r. 20 500 jednostek muzealnych miała układ według krajów i prowincji²⁸. Ekspozycje zostały umieszczone na dużych planszach wyłożonych kartonami²⁹. Muzeum było czynne w godz. 8-19. Obowiązywały następujące ceny biletów: dorośli – 30 pf, dzieci – 10 pf, klasa szkolna – 1 rm³⁰.

25 listopada 1937 r. w części ratusza przebudowanej ok. 1770 r. na garnizonowy kościół ewangelicki (użytkowany w latach 1888-1914 przez starokatolików), a po kolejnej przebudowie w 1922 r. adaptowanej na Halę Miejską (Stadthalle) wykorzystywaną do organizacji koncertów, wystaw i zgromadzeń³¹, nastąpiło otwarcie ekspozycji przygotowanej własnym sumptem przez M. Burdiga. Na 550 tablicach umieszczonych na 36 stojakach znalazły się ekspozycje obejmujące pieniądz zastępczy, pieniądz Rzeszy Niemieckiej (Reichsgeld) i znaczki pocztowe³². Przewidywano, że wystawa ta zawędruje do innych miast Rzeszy³³.

W 1935 r. powstało **Muzeum Niemieckie im. Eichendorffa** (Deutsches Eichendorff-Museum), założone przez istniejącą od 1931 r. w Opolu i przeniesioną w 1936 r. do Nysy Fundację Niemiecką im. Eichendorffa (Deutsche Eichendorff-Stiftung). Było to muzeum biograficzne, poświęcone jednemu z najwybitniejszych

wieszczów doby romantyzmu niemieckiego, któremu nadano przydomek „piewcy lasu“. Muzeum otwarto w Nysie z uwagi na związki poety z tym miastem, znanym mu z licznych krótszych i dłuższych pobytów od dzieciństwa do śmierci. Po raz ostatni przybył Joseph von Eichendorff do Nysy w 1855 r. z żoną Luizą, by osiedlić się tu na stałe dla ratowania jej zdrowia. Po zgonie Luizy, który nastąpił w tymże roku, poeta mieszkał nadal w Nysie (z przerwami na wyjazdy do swoich posiadłości w Sedlnicach na Morawach i do Jawornika na zamek na Janowej Górze na zaproszenie biskupa wrocławskiego Heinricha Förstera) aż do śmierci. Tu ukończył pisanie historii poezji niemieckiej i poematu *Lucius* oraz pracował nad innymi dziełami. Dom, w którym zmarł 26 listopada 1857 r., stał się w 1935 r. siedzibą muzeum jego imienia. Według planów instytucja miała gromadzić w przyszłości także pamiątki po innych literatach nyskich XIX wieku. Do ich grona należeli Friedrich von Sallet, August Daniel Binzer, Moritz Graf Strachwitz i Hermann Kuni- bert Neumann.

We wnętrzu na parterze pomieszczenie pierwsze było poświęcone pamięci wnuka poety, Karla von Eichendorffa, który w 1934 r. zmarł także w tym domu i z którego spuścizny pochodziła większość zbiorów. On też darował testamentalnie muzeum kolejny pokój, urządony w stylu empire. W obydwu tych pomieszczeniach znajdowały się liczne portrety i dokumenty rodowe. Trzeci pokój mieścił galerię portretów przodków rodu oraz nastawę ołtarza z kościoła w Łubowicach, w którym ochrzczony został, urodzony w tej miejscowości, poeta. To pomieszczenie wraz z następnym – miejscem śmierci wieszca, przekształcono na salę z popiersiem Josepha Eichendorffa i ekspozycją dokumentów rodowych. W 1941 r. powierzchnia wystawiennicza uległa powiększeniu o pomieszczenie poddasza, zamieszkiwane przez poetę za życia.

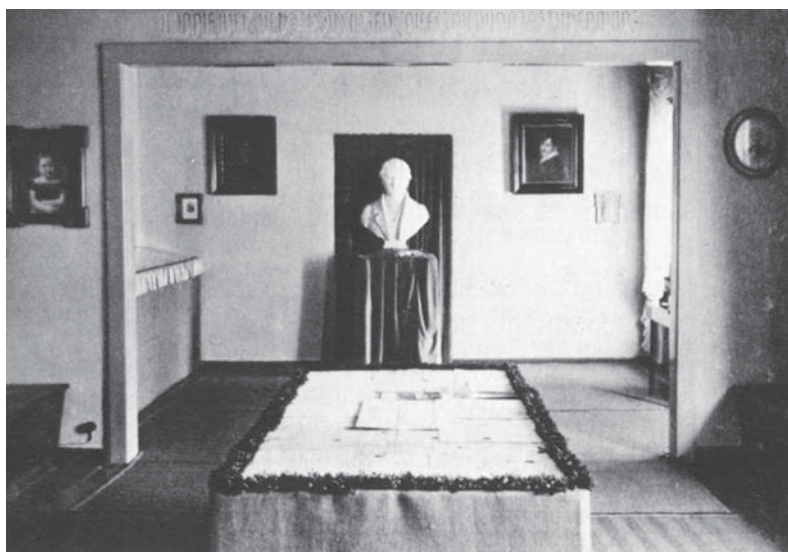
Pierwszym kierownikiem instytucji był dziennikarz Bruno Tschierschke. Funkcję tę przejął później profesor gimnazjalny i pisarz Willibald Köhler. Zatrudniono ponadto na stanowisku kustosa Willy'ego Mosera³⁴. W 1939 r. muzeum było czynne w środy i soboty w godzinach 10-12 i 14-15, w niedziele od 10 do 13. Ceny biletów wstępu wynosiły: dorośli – 20 pf, uczniowie szkół średnich – 10 pf, szkoły podstawowe, klasa – 1 rm³⁵.

12. Dom, w którym zmarł J. v. Eichendorff, od 1935 r. Muzeum Niemieckie im. Eichendorffa w Nysie, pocztówka z ok. 1916

12. House in which J. v. Eichendorff died, from 1935 the Eichendorff German Museum in Nysa, postcard from 1916

Ostatnia z wymienionych na wstępie placówek to **Muzeum Garnizonowe** (Standortmuseum), ulokowane w jednostce wojskowej saperów (Rote Kaserne). Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 1939 roku.³⁶ Przymuszczenie jego początki sięgają 1935 r., a więc czasu, w którym odradzał się militarizm niemiecki po ograniczeniach traktatu wersalskiego. W tym bowiem roku nyskie Muzeum Sztuki i Starożytności przekazało

13. Wnętrze Muzeum Niemieckiego im. Eichendorffa w Nysie ok. 1939

13. Interior of the Eichendorff German Museum in Nysa. about 1939

(Reprod. 3-5, 9-12 ze zbioru pocztówek ks. Z. Zalewskiego; fot. 7 – R. Kamiński)

batalionowi saperów w Nysie liczne pamiątki otrzymane w latach 1914-1921 od instytucji wojskowych. Z istniejącej do 1914 r. szkoły oficerskiej pochodziło popiersie z brązu króla Prus Fryderyka II zwanego Wielkim³⁷ oraz dwie armaty chińskie³⁸, a z jednostki batalionu saperów 14 obrazów³⁹. Te ostatnie w 1935 r. wróciły zatem na dawne miejsce i zapewne stanowiły podwalinę kolekcji muzealnej. Brak niestety informacji źródłowych o zbiorach i działalności Muzeum Garnizonowego.

Różne i w dużym stopniu nieznane były losy muzeów nyskich w okresie II wojny światowej. Najwięcej wiadomo o Muzeum Sztuki i Starożytności, które, jak już powiedziano, po rozwiązaniu się w 1941 r. Towarzystwa Sztuki i Starożytności w Nysie przeszło pod zarząd miasta⁴⁰. Na początku marca 1945 r., kiedy zbliżała się ofensywa wojsk radzieckich, najcenniejsze zbiory tej instytucji zostały ewakuowane do odległego od Nysy o 40 km Oberthomasdorf (Domašov koło Jesenika) i do gajówki w pobliskim Przełęku. W budynku muzeum pozostało jednak wiele zabytków. Przedmioty ewakuowane na teren obecnej Republiki Czeskiej uległy rozproszaniu i tylko niewiele z nich wróciło, skądinąd dopiero w 1963 r., a te, które pozostały w siedzibie muzeum, w ostatniej dekadzie marca w czasie walk o Nysę lub po zdobyciu miasta w większości zniszczył pożar⁴¹.

Podobny los spotkał zbiory Muzeum Niemieckiego im. Eichendorffa. Zostały one wspólnym transportem z eksponatami Muzeum Sztuki i Starożytności ewakuowane do Oberthomasdorf⁴². Część z nich jest nadal w jednym z muzeów na terytorium Czech (obrazy),

a pozostałych przedmiotów do dziś nie udało się odnaleźć. Muzealia z Domu Misyjnego św. Krzyża księży werbistów, po splądrowaniu kościoła i pomieszczeń klasztornych w końcu marca 1945 r. przez żołnierzy radzieckich, znajdowały się porozrzucane na korytarzach i na dziedzińcu przed furtą⁴³. Nie wiadomo do kiedy istniało Muzeum Misyjne franciszkanów. W 1940 r. Juwenat został decyzją władz hitlerowskich zamknięty, a klasztor w 1941 r. zarekwirowany dla sprowadzonych do Nysy przesiedleńców niemieckich⁴⁴. Jeżeli w budynkach klasztornych były nadal muzealia, najprawdopodobniej po wejściu Rosjan rozgrabili je plądrujący klasztor 24 marca 1945 r. żołnierze⁴⁵. Także losy Muzeum Pieniądza Zastępczego w Górcie koło Nysy oraz Muzeum Garnizonowego pozostają w sferze domysłów.

Istnienie tyłu i o tak różnym charakterze muzeów w mieście, które liczyło w 1939 r. 40 000 mieszkańców cywilnych, to fenomen w skali całego Śląska. Co prawda nie wszystkie z nich zasługiwały w pełni na miano muzeum w dzisiejszym znaczeniu, ale ich liczba i różnorodność pod względem profilu zbiorów oraz zasięg oddziaływania na społeczeństwo muszą budzić u nas, potomnych, wysokie uznanie.

Niniejsze opracowanie dziejów muzeów w Nysie w okresie do końca II wojny światowej nie jest wyczerpujące. Zachowane materiały archiwalne i źródła prasowe pozwolą przyszłym badaczom ukazać w pełniejszym świetle historię Muzeum Sztuki i Starożytności oraz Muzeum Niemieckiego im. Eichendorffa. W przypadku pozostałych niewiele można się spodziewać nowego.

Przypisy

¹ Zob. K. Pawlik, *Muzea na Śląsku Opolskim*, „Zdarzenia Muzealne” 2001, nr 24, s. 18-21; toż w „Severní Morava” 2001, t. 82, s. 15-22 (tyt. czes.: *Muzea v Opolském Slezsku w letech 1897-1945*).

² O Muzeum Sztuki i Starożytności szerzej głównie: F. Ch. Jarczyk, *Der Neisser Kunst- und Altertumsverein und sein Museum*. [w:] *Beiträge zur Geschichte Schlesiens im 19. und 20. Jahrhundert*. Hans-Ludwig Abmeier zum 60. Geburtstag, wyd. Peter Chmiel, Helmut Neubach i Nikolaus Gussone, Dülmen 1987, s. 44-69; K. Pawlik, *Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie w latach 1897-1945*, „Muzealnictwo” 1998, nr 40, s. 66-71; toż w „Joseph von Eichendorff Konversatorium” 1998, nr 21, s. 32-53 (tekst równol. w jez. niem. i pol.; tyt. niem.: *Kunst- und Altertummuseum in Neisse 1897-1945*).

³ F. Ch. Jarczyk, *op. cit.*, s. 47.

⁴ Neisse. *Ein Führer durch die Stadt und ihre Geschich-*

te, nakładem Verkehrsamt des Stadtkreises Neisse, wyd. 2, Neisse 1926, s. 40.

⁵ Neisse. *Stadtplan, Wissenwertes, Rundgänge*, Neisse [1939].

⁶ E. Śliwka, *Formacja intelektualna, działalność dydaktyczno-naukowa i wydawnicza werbistów polskich (1919-1982)*, Pieniężno 1986, s. 347. Za informację o tej pracy jestem wdzięczny Pani mgr Joannie Juranek z biblioteki Domu Dobrego Pasterza księży werbistów w Nysie.

⁷ K. J. Rivinius, *Historia Domu Świętego Krzyża od powstania do 1945 roku* [w:] *Głosili słowo boże (Dz. 13,5). Stulecie Domu Misyjnego św. Krzyża w Nysie 1892-1992. Księga pamiątkowa*, „Materiały i Studia Księży Werbistów” nr 43, Warszawa 1996, s. 22-23.

⁸ Zob. E. Śliwka, *Zbiory misyjno-etnograficzne Polskiej Prowinjii Zgromadzenia Słowa Bożego*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 34, 1977, s. 188; tenże, *Formacja...*, s. 347.

⁹ W maju 1902 r. wizytujący klasztor św. Krzyża nadprezydent prowincji śląskiej we Wrocławiu, hr. Hatzfeld, zwiedził Muzeum Misyjne (L. Rapp, *Heiligkreuz eine Pflanzschule des kathol. Glaubensboten in Schlesien*, Neisse 1917, s. 35-36).

¹⁰ E. Śliwka, *Formacja...*, s. 347.

¹¹ *Ibidem*; tenże, *Zbiory...*, s. 188.

¹² Tenże, *Formacja...*, s. 347. O usytuowaniu Muzeum Misyjnego niemal do końca lat 20. w skrzydle północnym na parterze informuje *Neisse. Ein Führer...*, wyd. 2, s. 41 oraz wyd. 3, Neisse 1929, s. 48.

¹³ E.T., *Das Völkerkunde-Museum Heiligkreuz. Zugleich ein Museum für die ehemals deutschen Kolonien in Afrika und der Südsee*, „Neisser Zeitung“ z 23 VI 1934, nr 169, Blatt 2, s. (1).

¹⁴ W publikacji prasowej ten metalofon został określony jako gamelan [!] (*ibidem*). Encyklopedie i słowniki muzyczne nie znają instrumentu o takiej nazwie. *Encyklopedia instrumentów muzycznych świata* (Warszawa 1996, s. 122) podaje, że metalofony tworzą największą grupę instrumentów orkiestr gamelan na Jawie i Bali. W takim razie autor publikacji prasowej przypisał metalofonowi nazwę całej orkiestry.

¹⁵ E.T., *Das Völkerkunde-Museum...*; por. E. Śliwka, *Zbiory...*, s. 188.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ E. Śliwka, *Formacja...*, s. 347.

¹⁸ *Neisse. Ein Führer...*, wyd. 2, s. 41; wyd. 3, s. 48.

¹⁹ *Neisse. Stadtplan...*

²⁰ K. J. Rivinius, *op. cit.*, s. 53; K. Pawlik, *Z dziejów uposażenia Domu Misyjnego Świętego Krzyża w Nysie w latach 1941-1952* [w:] *Głosili słowo*, s. 141.

²¹ Prace adaptacyjne zostały zakończone 8 IX 1942 r. Por. *Dom Dobrego Pasterza Księży Werbistów w Nysie*, b. sygn., *Heiligkreuzchronik 1892-1945* (kopia), s. 230.

²² F. Bomba, *Bericht über die Vereinstätigkeit in den Jahren 1939-1941*, „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins“ R. 45/45, 1941, s. 7; E. Śliwka, *Formacja...*, s. 347 podaje, że w 1942 r. Muzeum Misyjne werbistów zostało przeniesione do skrzydła północnego na poprzednie miejsce, *ale trudno orzec, czy częściowo, czy w całości*. Można przypuszczać, że pozostałe muzealia zostały tam jedynie zmagazynowane.

²³ Archiwum Muzeum w Nysie (dalej AMN), sygn. 1/5, *Inventarienbuch 1936-1944*, nr 11073: *Die unter Nr. 11073-11214 bezeichneten Gegenstände wurden vom Missionshaus „Heiligkreuz“ anlässlich der Auflösung seines Museums erworben*.

²⁴ A. Glatzel, *Die Juvenatsbücherei*, „Seraphische Warte. Geist und Leben in der schlesischen Ordensprovinz der Franziskaner“ R. 3, 1924, nr 4, s. 148.

²⁵ Nie zachowały się, względnie nie zostały odnalezione, akta archiwalne dotyczące muzeum, a próba wyjaśnienia kwestii zarówno w Klasztorze Franciszkanów w Nysie, jak i z końcem 1997 r. listownie przez o. prof. Ambrożego Lubika z Katowic-Panewnik przyniosła rezultat negatywny.

²⁶ Muzeum w Nysie, *Zbiory fotograficzne*, nr inw. 1652/10 (dar ks. mgra Zbigniewa Zalewskiego z Opola);

takie samo ujęcie na fotografii w Neisser Archiv Hildesheim, sygn. L 75-1/5: *Franziskaner Kloster in Neisse. Museum*. Za reprodukcję składam wyrazy wdzięczności Dipl.-Ing. Franzowi Christianowi Jarczykowi z Ludwigshafen, opiekunowi Neisser Archiv.

²⁷ F. Ch. Jarczyk, *Die Dörfer des Kreises Neisse*, Hildesheim 1892, s. 136. Muzeum to jest wzmiankowane w wychodzącym w latach 1935-1941 periodyku „Schlesischer Hochschulführer. Das geistige Schlesien” tylko w tomiku 1937/38, s. 245. Wymienia je również G. Weißer, *Führer durch Neisse und seine Geschichte*, Neisse 1939, s. 32.

²⁸ *Das Notgeldmuseum auf dem Kapellenberg*, „Neisser Zeitung” z 28 IX 1935, nr 268, Blatt 2, s. (2).

²⁹ *Ibidem*; niezbyt czytelna fotografia ekspozycji z trzema osobami na tle planszy nosi tytuł *Das grösste Notgeldmuseum Europas befindet sich bei Neisse* i została zamieszczona jako ilustracja do artykułu *Mit dem Rundfunk durch Neisse*, „Neisser Zeitung” z 10 X 1935, nr 281, Blatt 2, s. (1).

³⁰ *Neisse. Stadtplan...*

³¹ *Neisse. Ein Führer...*, wyd. 3, s. 33.

³² *Die größte Notgeldsammlung Europas in Neisse*, „Neisser Zeitung” z 23 XI 1937, nr 323, Blatt 2, s. (1); *Reichsgeld- und Notgeldaustellung*, „Neisser Zeitung” z 27 XI 1937, nr 327, Blatt 3, s. (1).

³³ *Die größte Notgeldsammlung...*, s. (1).

³⁴ F. Heiduk, *Das Deutsche Eichendorff-Museum in Neisse* [w:] *Neisse. Das Schlesische Rom im Wandel der Jahrhunderte*, oprac. W. Bein, Vera i Ulrich Schmilewski, Würzburg 1988, s. 175-179, toż w „Joseph von Eichendorff Konversatorium” 2004, nr 42, s. 105-121 (tekst równol. w jęz. niem. i pol.; tyt. pol. *Muzeum Eichendorffa w Nysie [1933-1945]*).

³⁵ *Neisse. Stadtplan...*

³⁶ [Georg] Weißer, *Neisse* [w:] *Deutsches Städtebuch. Handbuch städtischer Geschichte*, wyd. Erich Keyser, t. 1, Stuttgart-Berlin 1939, s. 826. Zapewne z tego źródła zaczerpnął i powtórzył wiadomość A. Klose, *Festung Neisse*, Hagen 1980, s. 313.

³⁷ AMN, sygn. 1/3, *Tagebuch*, t. 2 (1907-1924), nr 6590: (Eigentümer) *Stadt Neisse. (Gegenstand) Bronze Denkmal Friedrichs d.G. v. Prof. Seger aus der Kriegsschule i. Neisse. Geliehen. (Gelief. Tag der Übergabe) 12/6 1919. [Uwaga] Nr. 6590 wurde auf Veranlassung des Oberbürgermeisters am 4.3.1935 dem Pionier-Bataillon Neisse ausgehändigt. [Podpis] Bomba*.

³⁸ *Ibidem*, nr 7187: (Eigentümer) *Stadt Neisse (Gegenstand) 1 Chinesische Kanone. (Gelief. Tag der Übergabe) 26/4 1921; ibidem*, nr 7188: *Dsgl. Pozostałe dane i uwaga odnoszą się do obu pozycji: früher von der Kriegsschule oraz: Nr. 7187 und 7188 wurden auf Veranlassung des Oberbürgermeisters am 4.3.1935 dem Pionier-Bataillon Neisse ausgehändigt. Siehe Schreiben des Oberbürgermeisters vom 13.2.1935. Bomba*.

³⁹ *Ibidem*, nr 6982 nn.: (Eigentümer) *Offizier Korps des Schles. Pionier Bat. No 6 vom 2. August 1914. [w rubryce Gegenstand opisy poszczególnych obrazów] (Gelief. Tag der Übergabe) 4/5 [19]20. [Uwaga] Nr. 6982 und Nr. 6984 bis 6996 am 4.3.1935 dem Pionier-Bataillon Neisse ausgehändigt. Bomba*.

⁴⁰ K. Pawlik, *Muzeum Sztuki i Starożytności...*, s. 71.

⁴¹ Tenże, *Wojna i powódzie. Katastrofy w dziejach Muzeum w Nysie*, „Ochrona Zabytków” 2003, nr 1/2, s. 104-105, 115 przyp. 13.

⁴² G. Hoffmann, *Neisse, 14. Februar 1945. Tagebuch der ... vom 14. Februar 1945 bis 9. Juli 1946*, Hildesheim 2003, s. 29.

⁴³ J. Tyczka, *Powojenne dzieje Domu Misyjnego Świętego Krzyża w Nysie* [w:] *Głosili słowo...*, s. 72.

⁴⁴ S. Bulla, *Das Schicksal der schlesischen Männerklöster während des Dritten Reiches und in den Jahren 1945/46*, Sigmaringen 1991, s. 46.

⁴⁵ *Ibidem.*, s. 47.

Krzysztof Pawlik

Museums in Nysa (Neisse) from the End of the Nineteenth Century to 1945

Up to the second world war Nysa was the oldest and largest museum centre in the regency of Opole. The first museum established in the town was the Museum of Art and Antiquities (Kunst- und Altertumsmuseum), an agency of the Society of Art and Antiquities in Nysa (Kunst- und Altertumsverein in Neisse), housed in a Baroque palace – the former House of the Commander of the Nysa garrison (Alte Kommandantur). The range of the museum's activity encompassed the past of the duchy of the Nysa, administered by the bishops of Wrocław. Among the regional museums of Lower and Upper Silesia this particular institution was distinguished by its rank and a total of about 33 000 monuments.

In about 1900 Nysa witnessed the establishment of another centre – the Ethnological Museum of the Holy Cross Mission House in Górna Wieś (Ethnologisches Museum des Missionshauses “Heiligkreuz” der Steyler Missionare in Oberneuland bei Neisse). The expositions featured ethnographic monuments from those countries where the Verbists conducted their missions, i. e. China, Japan, New Guinea, Java, Flores and Bali, and in Africa – Togo, the Cameroon and Namibia.

The next mission museum was opened by the Franciscans in about 1925 in their private secondary school (Juvenat der Franziskaner). During the early 1930s, Max Burdig, a war invalid, created in the hamlet of Kaplica (Kapellenberg) near Nysa a private Museum of Substitutional Currency (Notgeldmuseum), the only of its sort in the world. In 1935, its resources totalled 20 500 museum units.

The Joseph von Eichendorff German Museum (Deutsches Eichendorff-Museum) created in 1935 by the Deutsche Eichendorff-Stiftung was of a totally different nature. It was housed in the building in which the poet spent the last months of his life and in which he died in 1857. Apart from Eichendorff souvenirs the museum featured material relating to other men of letters from Nysa, such as Friedrich von Sallet, August Daniel von Binzer, Moritz Graf Strachwitz and Hermann Kunibert Neumann.

The last museum to be opened in Nysa prior to 1939 was the Garrison Museum (Standortmuseum), located in the barracks of the local sapper battalion.

□